

Emily Greble, *Sarajevo 1941 – 1945. Muslims, Christians, and Jews in Hitler's Europe*. Ithaca and London: Cornell University press, 2011, 276.

U decenijama koje su uslijedile nakon njegovog završetka teme vezane za Drugi svjetski rat bile su u žiži interesovanja domaće naučne javnosti. S obzirom na tada izraženu prisutnost komunizma u javnoj sferi, neposredna prošlost sagledavana je kroz prizmu učešća Komunističke partije Jugoslavije u ratu, a interpretacija historijske zbilje bila je prilagođena ideološko-političkim potrebama iste. Analogan primjer toga bio je slučaj Sarajeva. Veći dio dosadašnjih stručnih i publicističkih izdanja posmatrala su ratna dešavanja u gradu, uglavnom kroz djelovanje partijskih aktivista, preuveličavajući njihov značaj i doprinos borbi protiv okupatora, a istovremeno označavajući domaću vjersku i političku elitu kolaboracionistima, bez obzira na nivo njihove saradnje sa ustaškim i njemačkim vlastima. S namjerom da osnaži legitimitet novog režima socijalistička historiografija se vodila principom demonizovanja nekomunističkih snaga koje su djelovale u Sarajevu te glorifikovanja angažovanosti i brojnosti komunističkih simpatizera u gradu.

Iskonstruisanu sliku o aktivnostima ilegalnog pokreta, privrženosti gradskog stanovništva njemu te intenzivnoj saradnji predratnih elita sa ustaškim vlastima uspješno je demistifikovala američka historičarka mlađe generacije, Emily Greble. Rađeci na *The City College of New York* (CUNY), stručno zainteresovana za savremenu historiju Balkana, posebno zemlje bivše Ju-

goslavije, Greble je svoj istraživački poriv usmjerila na pitanja nacionalizma, građanskog rata i genocida, socijalne transformacije Evrope, Islama i Zapada u XX stoljeću.

Neka od tih pitanja pokušala je istražiti na primjeru Sarajeva u periodu Drugog svjetskog rata te istovremeno ispitati mogućnosti opstanka multikulturalnosti i različitosti u sumraku civilizacije. Rezultati istraživanja predstavljeni u okviru njene doktorske disertacije pozitivno su ocijenjeni te javnosti ponuđeni na uvid u obliku monografije *Sarajevo 1941 – 1945. Muslims, Christians, and Jews in Hitler's Europe*.

Autorica kroz sedam poglavlja opsežno diskutuje o ratnoj svakodnevnici, odnosu centralne vlasti Nezavisne države Hrvatske (NDH) prema Sarajevu, odgovoru grada na vladajuću, ustašku ideologiju te o međusobnom odnosu vjerskih zajednica i njihovom položaju u novom društvu. Stavljajući u središte svog interesovanja vjersko-etničke zajednice ona razmatra i pitanje njihova identiteta, pokušavajući proniknuti na koji način su lokalni lideri čuvali karakteristike vlastite zajednice i kako su se identiteti zajednica mijenjali tokom turbulentnog ratnog razdoblja, 1941 – 1945. godine.

Nakon uvodnog dijela studije u kojem Greble upoznaje čitaoce sa historijom Sarajeva i njegove multikulturalnosti od osmanskog perioda do savremenog doba, kroz naredna poglavlja autorica nastoji odgovoriti na pitanja kako je grad kao multinacio-

nalna, multikulturalna i multikonfesionalna sredina preživio anticivilizacijski teror koji je sa sobom nosio Drugi svetski rat te koliko ga je to iskustvo uopće promijenilo.

Portretirajući četiri lokalna lidera, kao predstavnike vjersko-nacionalnih zajednica (Fehim ef. Spaho, Božidar Bralo, Leon Finci, Borivoje Jevtić) Emily Greble u prvom poglavlju rada (*Portreti grada u predvečerje rata*, str. 29-53), prenosi atmosferu predratnog Sarajeva te prikazuje muslimansku, pravoslavnu, katoličku i jevrejsku zajednicu i njihovu ulogu u davanju pečata multikulturalnosti grada definišući njihov odnos prema vlastima, jednih prema drugima, njihove političke ambicije te zajedničke probleme i strahove koji ih tište.

Drugo poglavlje knjige (*Kompromitovana autonomija: nacistički i ustaški režim*, str. 54-87) rekonstruiše dešavanja s proljeća 1941. godine kada je grad doživljavao političku tranziciju iz međuratne Jugoslavije u Hitlerovu Europu tj. uključenje u NDH pod ustaškim režimom. Otkrivajući sarajevsku percepciju novih vlasti, autorica paralelno detektuje razdor koji se desio između gradskih te ustaških i njemačkih elemenata što je otvorilo krizu u odnosima centralnih i lokalnih organa vlasti. Pojačane tenzije između njih reflektovale su se ne samo na politički već i kulturni i vjerski život grada. Greble razmimoilaženja vidi u zalaganju lokalnih političkih lidera za širu jurisdikciju i borbi vjerskih vođa protiv ograničavanja njihove slobode. Najeklatantniji primjeri uočava u odnosima Fehima ef. Spahe sa ustaškim autoritetima, tj. u njihovom pokušaju da autonomiju Islamske vjerske zajednice u socijalnovjerskim pitanjima podrede državnim zakonima te ambiciji sarajevske inteligencije da grad pretvori u vodeći kulturni centar države što se bitno razlikovalo od namjera zvaničnih vlasti koje

su, mijenjanjem naziva kulturnih institucija, uvođenjem čisto hrvatskog jezika i slično, nastojale uspostaviti izrazito hrvatsku nacionalnu kulturu u multikulturalnom Sarajevu i na taj način izmijeniti njegov profil.

Kroz naredno poglavlje (*Konverzije i saučesništvo: etničko čišćenje nacije*, str. 88-118) autorica diskutuje o ustaškoj rasnoj politici i njenoj primjeni na lokalnom nivou. Na primjeru Sarajeva ukazuje s jedne strane, na diskriminirajući odnos službene politike prema Jevrejima, Romima i Srbima, a s druge strane na njihovu kategorizaciju na *nearijevce* i *stance* što su sarajevske gradske vlasti "zloupotrebljavale" kako bi zaštitili svoje sugrađane te lokalne vrijednosti i identitet grada. Vodeći se vlastitim osjećajem za pravdu lokalni dužnosnici su se drugačijim ideološkim pristupom prema nehrvatima postepeno distancirali od službene politike. Prisustvo Srba u gradskom javnom životu, sudske presude u korist Jevreja, Emily Greble tumači na način da je riječ o ideološkoj različitosti između ciljeva centralne vlasti u Zagrebu i lokalnih u Sarajevu, kao drugog po veličini grada u državi, što je produkt tumačenja rasnih pojmova prema gradskim normama, a ne normama NDH (str. 110).

Kao pandan diskusiji o etničkom čišćenju, koje je fokusirano na likvidaciju nehrvata, četvrto poglavlje (*Između identiteta: krhke veze zajednice*, str. 119-147) prikazuje kako su sarajevski Hrvati, katolici i muslimani, razumijevali ustašku viziju nacionalne države te kako su se borili za očuvanje naslijeđene "sarajevske zajednice" odbacujući ustaše i izbjeglice kao ratne pridošlice u grad.

Bez obzira na isprva ostvaren konsenzus oko prihvatanja njemačke okupacione vlasti, Sarajlije su vremenom mijenjale svoj odnos prema njoj pokazujući znakove ot-

pora odlaskom u partizane ili učešćem u muslimanskim milicijama, tj. novom pokretu koji je ušao u utrk u sa tri postojeće dominantne frakcije (partizani, ustaše i četnici). Analizirajući ove pokrete, tj. dajući kratku historiju njihova razvitka i ciljeve njihove borbe, autorica se kroz naredna tri poglavlja dotiče dinamike i ishoda građanskog rata koji je plamsao bosanskohercegovačkim prostorom od 1941 do 1945. godine. Stoga, kroz peto poglavlje (*Dileme Novog evropskog poretka. Muslimansko pitanje i jugoslovenski građanski rat*, str. 148-178) ona akcenat stavlja na pojavu pojedinačnih muslimanskih vojnih jedinica koje osmišljavaju autonomiju Bosne i Hercegovine i buduću muslimansku političku orijentaciju. Taj muslimanski politički pokret koji se stihijski razvija, Greble smatra da se jedva može nazvati otporom ustaškim vlastima već "najčistijim primjerom kolaboracije za vrijeme rata" (str. 149).

Diskusija o odnosu domaćeg stanovništva prema ustašama i nosiocima otpora nastavlja se u narednom poglavlju (*Ustanak u nastajanju*, str. 179-207) koje otkriva rastuću političku i društvenu krizu u gradu, naročito izraženu nakon kapitulacije Italije u septembru 1943. godine. Istražujući krizu, autorica detektuje polarizaciju sarajevskih konfesionalnih zajednica, rastući talas otpora te surovu ratnu svakodnevicu demonstriranu u vidu nedostatka hrane, povećanja opće nesigurnosti i broja izbjeglica te pojačanog udjela vjerskih organizacija u ispunjavanju najosnovnijih društvenih usluga što nesumnjivo svjedoči o slabljenju lokalnih vlasti. Prisutno frakcijaštvo unutar muslimanske i katoličke zajednice Greble smatra rezultatom različitih pogleda na državnopravni položaj i budućnost zemlje. Zbog haotičnih prilika u gradu njemačke snage preuzimaju kontrolu nad Sarajevom

i time nagovještavaju slom ustaške vlasti i okupacionog sistema. O krahu ustaškog režima i uspostavi komunističke vlasti u Sarajevu Greble raspravlja u posljednjem poglavlju knjige (*Posljednji mjeseci: Od totalnog rata do komunističke pobjede*, str. 208-240). Slikama iz svakodnevnice i javnog života autorica opisuje stanje haosa i terora u posljednjim mjesecima rata, političku tranziciju grada u komunistički režim i što je najupečatljivije, demistifikuje sliku o navodnoj potpunoj privrženosti domaćeg stanovništva partizanskom pokretu. Nakon brojnih publikacija socijalističke historiografije koja je naglašavala snagu i aktivnost komunističkih simpatizera u gradu te zanemarivala postojanje drugih političkih snaga, čemu je u potpunosti posvećena četverotomna edicija *Sarajevo u revoluciji* ovo poglavlje rada s dosta više osjećaja za objektivnost rasvjetljava odnos Sarajlija prema partizanskom pokretu. Kritičkim pristupom arhivskoj građi te zanimljivom interpretacijom Emily Greble razmatra djelovanje, ciljeve i konačne rezultate drugih političko-ideoloških grupa koje su bile aktivne u ratnom metežu te sagledava unutrašnja kretanja u muslimanskoj, katoličkoj i pravoslavnoj zajednici u čemu je veliki doprinos ovog rada.

Uzimajući u obzir višestoljetnu multikulturalnost grada, veliki izazov za autoricu bio je da od pojavnih oblika dođe do generalne slike, tj. da vitalnost ideje suživota u gradu dokaže i u ratnoj atmosferi kroz pojedinačne primjere i djelovanje javnih ličnosti. Stoga je njena knjiga, zbog obilja primjera o ignorisanju aktuelne nacionalističke ideologije, svojevrsna historija multikulturalnosti Sarajeva koja je potvrđena i u vrijeme druge svjetske kataklizme. Iako rat mijenja životno iskustvo cijele generacije on je, ipak potvrdio da je multikulturalnost

sarajevska konstanta i njegov trajni pečat.

Knjiga *Sarajevo 1941 – 1945. Muslims, Christians, and Jews in Hitler's Europe* upotpunjava sliku grada u mračnom periodu rata, otkriva gradsku svakodnevicu, doprinosi naučnom sagledavanju djelovanja vjerske i političke elite. Spomenute segmente historije grada, autorica je rekonstruisala upotrebom obilne arhivske građe i relevantne literature. Dokumenti različitih provenijencija, onovremena štampa, lična pisma sarajevskih uglednika (lični fondovi), njemačkog konzulata i običnih građana, izvještaji općinskih i nacionalnih vlasti, ustaške tajne policije, snaga otpora dali su snažnu osnovu za rekonstrukciju sarajevske ratne zbilje. Pedantno razvrstana izvorna podloga na posljednjim stranica-

ma knjige svjedoči o obimnosti i složenosti teme koju je Greble uspješno savladala. Pozitivna ocjena je važnije tim prije što je riječ o stranom autoru, koji se uprkos jezičkim barijerama i kulturološkim razlikama bavi kontroverznom temama naše prošlosti. Da prošlost Sarajeva pobuđuje istraživački poriv inostranih historičara potvrđuje naučna zainteresovanost Emily Greble i Roberta Donia, koji su autori dvije posljednje objavljene monografije o ovom gradu. Grebleova ozbiljna analiza dešavanja u Sarajevu za vrijeme druge svjetske kataklizme postaje relevantna biografija grada koja zaslužuje prevod na jezike južnoslavenskih naroda i dostupnost domaćoj javnosti ■

Sanja Gladanac

Snježana Banović, Država i njezino kazalište; Hrvatsko državno kazalište u Zagrebu 1941. – 1945. Zagreb: Profil, 2012, 483.

Vlasti Nezavisne države Hrvatske (NDH), poput ostalih totalitarnih režima koji tretiraju kulturu kao moćno sredstvo propagande, nisu propustile priliku da na nju apliciraju temeljne postulate svog ideološkog programa i maksimalno je iskoriste za promociju ustaških načela i novog državnog poretka. U tom smislu pozorište su doživljavali kao mjesto utjelovljenja "nove hrvatske svijesti i osjećaja", a konkretno *Hrvatsko državno kazalište* (HDK), centar prezentacije državne umjetnosti i kulture, kao mjesto "novog doba u uskrslj državi Hrvatskoj" (str. 11). Ovaj primjetno tijesan odnos politike i kulture analizirala je Snježana Banović na primjeru rada zagrebač-

kog pozorišta bez kojeg kulturni život u Nezavisnoj državi Hrvatskoj nije moguće objektivno percipirati. Redateljica i profesorica Akademije dramskih umjetnosti u Zagrebu, a nekada i direktorica drame *Hrvatskog narodnog kazališta* (2001-2002), kao osoba iz teatarske branše, prihvatila se obimnog posla da na osnovu najizraženijih pojavnih oblika pokuša istražiti kako je funkcionisala glavna kulturna institucija u zemlji u uslovima rata i promjene društveno-političkog uređenja te u koliko je mjeri vladajući režim uspio diktirati prilike u pozorištu i iskoristiti ga za promociju svoje političko-propagandne moći. Studiozan višegodišnji rad na prikupljanju i analiziranju